

Lustrum

Sollemnia aedificii a. D. MCMXI inaugurati

Separatum



Lustrum



Ménesi út 11–13.
Sollemnia aedificii a.D. MCMXI inaugurati

Ediderunt
László Horváth, Krisztina Laczkó, Károly Tóth,
et
András Péterffy (Appendix)

Typotex Kiadó–Eötvös Collegium
Budapest, 2011

Sumptibus NKA

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© Auctores et compositores, 2011
ISBN 978 963 279 441 9



Lócsi Levente

Garai Imre

A magyar középiskolai tanári szakma kialakulása

Az Eötvös Collegium helye a magyar tanárképzésben
a századfordulón

1. Előszó

Tanulmányom tárgyát több történeti folyamat vizsgálata képezi. Munkám során elsősorban azt tekintem át, hogy a magyar középiskolai tanári professzió fejlődésére miként hatott az Eötvös Collegium megalapítása. Ehhez azonban egyrészt elengedhetetlenül szükséges elemezni azt a történelmi szituációt, amelyben az intézmény létrehozására sor került, másrészt ismertetni kell azt a folyamatot, amelynek során a berlini kutatóegyetemi modell hazánkban is kialakult.

A humboldti reformmal ugyanis szoros összefüggésben fejlődött a középiskolai tanári professzió is. Így dolgozatomban arra is kitérek, hogy mit jelent a „professzió” fogalma, milyen társadalmi csoportokra szokták ezt a megjelölést alkalmazni, és hogyan kapcsolódik mindez az egyetemi, illetve tanárképzési reformokhoz. Tekintettel arra, hogy ennek a fogalomnak a használata, történetiségének a vizsgálata elsősorban az angol és a német nyelvterületekre jellemző, ezért idegen nyelvű szakirodalmak felhasználásával mutatom be, hogy pontosan milyen körülményeknek köszönhetően indult el a szakmák kibontakozásának és „intézményesülésének” a folyamata.

Ehhez szorosan kapcsolódik a középiskolai tanári szakma kialakulásának ismertetése és elemzése. Az egyetemi reformok ugyanis döntően befolyásolták fejlődését mind Magyarországon, mind Poroszországban, 1871-től Németországban. Hazánk esetében azonban a tanári szakma létrejöttét nemcsak a német területeken lejátszódó folyamatok – bár kétségtelenül ezek nagyobb szerepet játszottak a magyar fejlődésben –, hanem részben a 18–19. század fordulóján Franciaországban lejátszódott politikai változások nyomán megvalósult,

úgynevezett „napóleoni egyetem” és annak tanárképzési rendszere is befolyásolták. Ennek megfelelően egy alfejezet keretén belül a francia egyetemi rendszer sajátosságait is tárgyalom.

Dolgozatom szerkezete tehát a következő módon épül fel: az első fejezetben ismertetem a német kutatóegyetemi modellt és létrejöttének körülményeit. Munkámnak ebben a részében egy alfejezet keretén belül tárgyalom a „francia egyetemi modellt”. Az ezt követő fejezetben a professzióról értekezem, majd leírom a német és a francia középiskolai tanári professzió fejlődését. Külön fejezetben vizsgálom, hogyan ment végbe Magyarországon a berlini reformok adaptációja, és ez hogyan befolyásolta a középiskolai tanári szakma fejlődését. Egy alfejezet keretein belül elemzem a tanári szakma kialakulásának folyamatát a kiegyezést követően, illetve a koncepcionális vitákat és az 1883-as középiskolai törvényt. Ezt követően az Eötvös Collegium megalapításának körülményeit és a magyar középiskolai tanárképzési intézményrendszerre gyakorolt hatását, valamint az abban elfoglalt pozícióját rögzítem. Dolgozatom záró fejezetében rövid összefoglalását adom legfontosabb téziseimnek és kitekintek a középiskolai szakma kialakulásának jogi lezárására.

A munkám tárgyát képező kérdések részletes kifejtése előtt azonban megkerülhetetlen egy rövid historiográfiai áttekintés. A történettudomány újabb eredményeit közli a francia forradalommal és a 19. század eleji politikai és társadalmi fejlődéssel kapcsolatosan Majoros István¹ kézirata, valamint Hahner Péter² és Francois Furet³ munkái. A humboldti kutatóegyetem kialakulásához és annak magyarországi recepciójához nyújtanak áttekintést Németh András,⁴ valamint Tóth Tamás⁵ művei, utóbbi a „napóleoni egyetem” kialakulását is

¹ MAJOROS István: *Európa összehasonlító története a 19. században I.* Budapest, [k. n.; é. n.], 2009 (kézirat).

² HAHNER Péter: *Franciaország története.* Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 2002; HAHNER Péter: *A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1648–1815.* Budapest, Panem Könyvkiadó, 2006.

³ FURET, Francois: *A francia forradalom története 1770–1815.* Budapest, Osiris Kiadó, 1996.

⁴ NÉMETH András: *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete. Nemzetközi tudományfejlődési és recepciós hatások, egyetemi tudománnyá válás, középiskolai tanárképzés.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002; NÉMETH András: *A magyar pedagógia tudománytörténete. Nemzetközi tudományfejlődési és recepciós hatások, nemzeti sajátosságok.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2005 (a továbbiakban NÉMETH 2005a); NÉMETH András: *A magyar pedagógus professzió kialakulásának előtörténete.* – A 18. században és a 19. század első felében. *Pedagógusképzés*, 32. évf. (2005) 1. sz., 17–32 (a továbbiakban NÉMETH 2005b); NÉMETH András: *A modern középiskolai tanári és tanítási szakmai tudástartalmak kibontakozásának történeti folyamatai.* *Pedagógusképzés* 34. évf. (2007) 1–2. sz., 5–27; NÉMETH András: *A magyar középiskolai tanárképzés és szakmai professzió kialakulása a 18–20. században.* *Educatio* 18. évf. (2009) 3. sz., 279–290.

⁵ TÓTH Tamás: *A napóleoni egyetemről a humboldti egyetemig.* In: TÓTH Tamás (szerk.): *Az európai egyetem funkcióváltásai. Felsőoktatási tanulmányok.* Budapest, Professzorok Háza, 2001, 95–124.

ismerteti. Karády Viktor⁶ monográfiája ugyancsak megkerülhetetlen a francia egyetemi modell ismertetéséhez. A professzió, professzionalizációs folyamatok problémáival általában véve Kövér György⁷ foglalkozott a magyar szakirodalomban. Idegen nyelven, németül 1999-ben jelent meg egész tanulmánykötet, amely a szakmások kérdéskörét vizsgálja, ebben Martin Heidenreich⁸ nyújtja a legalaposabb áttekintést a szakmásokról általában, a német középiskolai tanári szakma fejlődését pedig Karl-Ernst Jeismann⁹ vizsgálja.

A humboldti egyetem magyarországi recepciójához és a magyar középiskolai professzió tárgyalásához ugyancsak Németh András munkái jelentik a legkorszerűbb feldolgozásokat. Szintén fontos adalékokat nyújt a kérdéshez Antall József és Ladányi Andor¹⁰ közös tanulmánya, valamint Felkai László¹¹ cikkei.

2. Történeti keretek, a humboldti kutatóegyetem kialakulása

A reformáció egyik ágának, a pietizmusnak köszönhetően nőtt meg jelentősen az oktatás és a kultúra iránti igény a protestáns német államokban. A vallási irányzat megalapítója, Philippe Jakob Spener a reformáció befejezését hirdette meg, amelynek értelmében Isten és az ember közötti megmaradt közvetítőket is ki kívánta iktatni, hogy a hívők transzcendenssel való kapcsolata közvetlenné váljon.¹²

⁶ KARÁDY Viktor: *A francia egyetem Napóleontól Vichyig*. Budapest, Felsőoktatási Kutatóintézet – Új Mandátum, 2005.

⁷ KÖVÉR György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: GYÁNI Gábor – KÖVÉR György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. 2. jav. kiad. Budapest, Osiris Kiadó, 2006, 9–186.

⁸ HEIDENREICH, Martin: Berufkonstruktion und Professionalisierung. Ertragen soziologischer Forschungen. In: APEL, Jürgen – HANS-HORN, Klaus-Peter – LUNDGREEN, Peter – SANDFUCHS, Uwe. (Hrsg.): *Professionalisierung pädagogischer erufe im Historischen Prozeß*. Bad Heilbrunn, Verlag Julius Klinkhardt, 1999, 35–58.

⁹ JEISMANN, Karl-Ernst: Zur Professionalisierung der Gymnasiallehrer in 19. Jahrhundert. In: APEL – HANS-HORN 1999, 59–79.

¹⁰ ANTALL József – LADÁNYI Andor: A magyarországi felsőoktatás az abszolutizmus és a dualizmus korában. *Felsőoktatási Szemle* 17. évf., (1968) 9. sz., 536–546.

¹¹ FELKAI László: A tanárképzés történeti áttekintése a század fordulójáig. *Pedagógiai Szemle* 11. évf. (1961) 5. sz., 431–444; FELKAI László: Eötvös József és a művelődésügy. *Pedagógiai Szemle* 21. évf. (1971) 3. sz., 205–218; FELKAI László: Wlassics Gyula minisztersége. *Pedagógiai Szemle* 37. évf. (1987) 9. sz., 867–876; FELKAI László: Trefort Ágoston miniszteri éve. *Pedagógiai Szemle* 38. évf. (1988) 7–8. sz., 674–686; FELKAI László: Két miniszteri portré. Csáky Albin gróf és Eötvös Loránd báró. *Új Pedagógiai Szemle* 41. évf. (1991) 7–8. sz., 134–146.

¹² MAJOROS 2009, 33–34.

A pietizmus elsősorban Poroszországban terjedt gyorsan, innen sugárzott ki a későbbiek folyamán a többi német államra is. A vallási irányzat továbbfejlesztette a 17. század végén megfogalmazott tételt, amely szerint a tudomány független, ugyanakkor kiegészítője az isteni kinyilatkoztatásoknak. Spener szerint a tudomány nem csupán kiegészítő szerepet játszik Isten és az ember kapcsolatában, hanem fejlődése egyben a transzcendenshez kapcsolódó jelenségek megértésére is szolgál. A pietizmus kibékítette a tudomány fejlődését a teológia dogmaival, a vallási irányzat az oktatási rendszerben találta meg azt a közeget, amelyben a tudományosságot, a vallást és az erkölcsöt szintézisbe lehetett hozni egymással. Az első olyan intézmény, ahol a pietizmus szellemében folyt az oktatás, az 1694-ben, Halléban létrehozott egyetem volt. Megalapítása azért is fontos, mert 1696-ban az egyetem mellett már tanárképző intézet és ingyenes oktatást biztosító általános iskola is működött.¹³

A német oktatás ezt követően a hallei példa kiterjesztésére törekedett, azaz nagy számban létesítettek ingyenesen működő általános iskolákat, amelyek révén az iskolázatlan tömegeket bevonták az oktatási szférába. A pietizmus mindemellett azt is hangsúlyozta, hogy az állam feladata kettős a művelődés területén: egyrészt ügyelnie kell az iskolákban folyó szakmai munka színvonalára, másrészt iskolákat kell létesítenie ott, ahol a helyi közösség nem tud oktatási intézményt alapítani. Ennek szellemében született meg 1717-ben I. Frigyes Vilmos (1713–1740) porosz király rendelete, amely kimondta az általános iskolakötelezettséget. Ezt követően II. Nagy Frigyes (1740–1786) a *General-Landschul Reglement* 1763-as kiadásával, amely már a felvilágosodás szellemében született, elkezdte az általános iskolai hálózat kiépítését Poroszországban. A felvilágosult abszolutista állam a népművelést kiemelkedően fontosnak tartotta, hiszen hasznos állampolgárokat kívánt nevelni az írni-olvasni nem tudó tömegekből. A 18. század globális háborúi,¹⁴ amelyekben a porosz birodalom érintett volt, óriási összegeket emésztettek fel, így a program nem valósult meg maradéktalanul.

1787-ben a kiépült általános iskolai hálózat tanügyigazgatását központosította egy királyi rendelet, amelynek révén létrejött az Oberschulkollegium. A felsőbb iskolák létrehozása egyértelműen az általános iskolai és a gimnáziumi képzési rendszer szétválasztására tett kísérletként értékelhető. Ezt erősíti meg az a tény is, hogy 1788-ban az úgynevezett Oberschulokban kötelezővé tették az érettségi vizsga (Abitur) teljesítését.¹⁵ Az 1794-ben megalkotott magánjogi polgárkönyv

¹³ MAJOROS 2009, 34.

¹⁴ Osztrák örökösödési háború 1740–1748; 7 éves háború 1756–1763.

¹⁵ NÉMETH 2005a, 163.

előírta minden oktatási intézmény államosítását, 1803-tól pedig minden rendű és rangú személy előtt nyitva álltak a különböző szintű oktatási intézmények az általános iskolától az egyetemig.¹⁶

Az iskolai reformoknak a francia forradalom és az úgynevezett napóleoni háborúkat követő időszak adott új lendületet. A reformok szükségességének megértéséhez röviden szükséges áttekinteni Poroszország szerepét ezekben a konfliktusokban. A porosz uralkodó, II. Frigyes Vilmos (1786–1797) és II. Lipót (1790–1792) osztrák császár közösen adták ki 1791. augusztus 27-én a pillnitz-i nyilatkozatot, amelyben elítélik a francia politikai életben lezajlott változásokat, és védelmükbe veszik a francia uralkodót és családját.¹⁷ Ezt követően a porosz csapatok tevőlegesen is felléptek a forradalom elfojtása érdekében egészen 1795-ig. Ekkor a baseli békében II. Frigyes Vilmos átengedte a Rajna bal partján levő területeket a forradalmi Franciaországnak, és a küzdelmek-től távol tartotta országát egészen 1806-ig. Ebben az évben újból konfliktusba keveredett egymással a két állam, III. Frigyes Vilmos (1797–1840) hadat üzent Napóleonnak, mivel a francia császár fenyegette Poroszország hegemóniáját az északkelet-európai térségben.¹⁸ A Jéna és Auerstadt térségében lezajlott ütközetek a porosz seregek teljes vereségével végződtek, rövid időn belül Napóleon két porosz hadsereget is felmorzsolta, amely a hagyományosan nagy tekintélynek örvendő porosz tisztikart teljességgel megalázta.¹⁹ Mindezek mellett Poroszországnak egy rendkívül előnytelen békeszerződést is el kellett fogadnia Tilsitben, az 1807-es esztendőben, amelynek értelmében az állam területeinek több mint felét elvesztette.²⁰

A katonai vereség, valamint az állam nyilvánvaló válsága miatt Stein és Hardenberg államminiszterek nevével jelzett reformsorozattal próbálták meg modernizálni Poroszországot. Ebben a folyamatban számos, a társadalmat és a katonai szférát érintő változást vezettek be. Dolgozatomban szempontjából az előbbieket hangsúlyosabbak, így ezeket ismertetem. 1807-ben felszámolták a jobbágyrendszert és a porosz nemesség földmonopóliumát, ezt 1811-ben a személyi szabadságot garantáló és a paraszti földhöz jutást szabályozó törvénnyel egészítették ki. Ugyancsak fontos kiemelni, hogy törvényileg írták elő a városok autonómiáját és az iparűzés szabadságát.²¹ Ezekkel a jogi szabályozá-

¹⁶ NÉMETH 2005b, 438.

¹⁷ HAHNER 2006, 386.

¹⁸ FURET 1996, 286–287.

¹⁹ HAHNER 2006, 413–415.

²⁰ FURET 1996, 287.

²¹ MAJORS 2009, 41–42.

sokkal létrejöttek a polgárosodás alapvető feltételei, és megteremtették a modern nemzetállam kereteit.

Ebbe a reformkurzusba illeszkedett Humboldt 1810-es berlini egyetemi reformja, amely megteremtette a német kutatóegyetemi modellt. Az új egyetemalapítást az a körülmény tette szükségessé, hogy a területi változások nyomán a korábban központi szerepet betöltő hallei intézményt elveszítette az állam. Tehát a változtatásokat a belpolitikai és a külpolitikai fejlemények egyidejű fennállása kényszerítette ki. A szerkezeti átalakítás szellemi háttérét a neohumanizmus biztosította, amelynek értelmében az egyetem autonómmá vált.²² Így az intézmény alapvető feladatát jelentő tudományos kutatásokba az államnak nem volt beavatkozási joga. Az átalakított szerkezetű egyetemen központi funkciót kapott a korábban előkészítő feladatokkal rendelkező filozófiai fakultás. A neohumanizmus értelmében az államnak többé nem egy-egy speciális területen tevékenykedő hivatalokra volt szüksége, hanem „univerzálisan képzett”, az állami reformok továbbvitelében érdekelt új tisztviselői rétegre.²³

A reform társadalmi háttérét a porosz bürokrácia, a liberális értelmiség, valamint az idealista és neohumanista elveket valló filozófusok között létrejött szövetség biztosította. Utóbbi társadalmi csoportban nem értettek maradéktalanul egyet abban, hogy mit jelent az egyetemi autonómia. Ezen a ponton elég példaként megemlíteni Fichte és Schleiermacher koncepcionális vitáját. Amíg előbbi tagadta az autonómia szükségességét, addig utóbbi a politikát teljesen száműzte volna az egyetem falain kívülre.²⁴ Az autonómiával kapcsolatban felmerülő legfőbb kérdés az volt, hogy kivel szemben érvényesült. A korabeli porosz politikusok úgy vélték, hogy az egyház fennhatósága alól kikerülő tudományosságnak az állam biztosíthatja egyedül az egyháztól való különállást. Humboldt neohumanista érvelése szerint az államnak azért kell megszerveznie az oktatást, hogy az embert tökéletesebbé formálja. A képzett alattvalók ilyen módon képesek lesznek az alkotmány megújításán keresztül magát az államot is jobbá formálni.²⁵ Ebből a nézőpontból elképzelhetetlen, hogy az oktatás, amely a tökéletesítéshez vezető egyetlen út, elszakadjon az államtól, hiszen a polgárok képzése kulcsfontosságú az állam további reformjának a szempontjából.

Mivel az egyetem autonómiája garantálva volt, így lehetővé vált az intézményben oktatók számára a szabad tudományos kutatás, amely a legfőbb hozadékát jelentette a strukturális változtatásoknak. Minden kutató szabadon adhatott elő

²² NÉMETH 2005a, 164–165; TÓTH 2001, 103.

²³ NÉMETH 2005b, 439–440.

²⁴ TÓTH 2001, 109.

²⁵ JEISMANN 1999, 68.

saját szakterületén belül, így az egyes tudományágak fejlődése igen nagy léptékben haladt előre. Ennek köszönhetően a porosz állam és az elméletileg apolitikus egyetemi oktatók között, akik állami hivatalnokká váltak, a 19. századon átívelő igen szívélyes viszony alakult ki.²⁶

2.1. A francia oktatási rendszer sajátosságai, a „napóleoni egyetem” modellje

A francia fejlődés mind a közpolitika, mind az oktatás területén eltér a némettől. 1789. július 14-én a Bastille ledöntésével az ancien régime is megbukott, és 1815-ig rendszerváltások sorozatával előbb köztársasági államforma keretein belül, majd 1804. december 2-től császársággá alakulva viseltek hadat Európa államai ellen.²⁷ Területi hódításaik során szerte a kontinensen terjesztették a felvilágosodás és a forradalom eszméit.

Az oktatás csupán a forradalom időszakában fordult a tömegek felé. A 18. század első felében az abszolutista állam a jezsuiták elitképző koncepcióját érvényesítette. Az uralkodók és tanácsadók úgy vélték, hogy a nép körében a katolicizmus hegemoniáját csak úgy lehet megőrizni, ha a társadalmi-politikai elit képzése révén képes érvényesíteni befolyását a magas gazdasági és politikai funkciók betöltésével. A jezsuita elitnevelő kollégiumokban és egyetemeken erre a szerepre történő felkészítésnek megfelelő képzés zajlott.²⁸ Az előző fejezetben ismertetett német oktatásfejlődés ettől teljesen eltérő irányban bontakozott ki, hiszen a pietizmus az alsóbb társadalmi csoportok képzésére helyezett hangsúlyt, ezt az elképzelést a 18. század második felében a felvilágosult abszolutista állam felkarolta, és elkezdte az általános iskolai hálózat kiépítését.

A francia forradalom kétségkívül változást hozott a francia oktatáspolitikában. Ez a változás a forradalmárok legradikálisabb csoportjának, a jakobinusoknak az oktatási koncepcióját érvényesítette. Az 1793 júliusában elfogadott jakobinus alkotmány, amely soha nem lépett életbe a kivételes kül- és belpolitikai helyzet miatt, tartalmazta az oktatáshoz való alanyi jogot származásra való tekintet nélkül.²⁹ A jakobinus diktatúra ugyan rövid ideig állt fent,³⁰ ám oktatásügyi elképzeléseik mégis érvényesültek, Napóleonnak köszönhetően, aki politikai karrierjét Robespierre híveként kezdte meg. Az állam átvette az egyháztól

²⁶ TÓTH 2001, 114–115.

²⁷ HAHNER 2006, 380–382.

²⁸ MAJOROS 2009, 34.

²⁹ HAHNER 2002, 148–150; FURET 1996, 200.

³⁰ 1793. június 2. és 1794. július 27. között.

az oktatáshoz kötődő jogokat, egyúttal megfogalmazta a nemzeti nevelés igényét az állampolgárokkal szemben. Az első konzul, majd császár által létrehozott új iskolatípus, a líceum épp az állampolgári lojalításra és katonai képzésre szolgáló középfokú iskolatípus volt, amely csak lassan terjedt el köszönhetően a hektikus belpolitikai légkörnek. A Konvent 1793-as döntése ráadásul a hagyományos egyetemi rendszert teljes mértékben felszámolta, így 1808-ig Franciaországban nem létezett felsőfokú képzés.³¹

A felsőoktatás hiányának pótlására hozta létre Napóleon a nagy szakfőiskolák (Grandes Écoles) rendszerét. 1808-tól az ország valamennyi oktatási intézményét a Francia Egyetem (Université France) felügyelte, amely egy tisztviselőkből álló tanügyi igazgatási testület volt. Az ország 17 tankerületre tagolódott, amelyeknek székhelye egy-egy egyetemi város lett. A tankerületek élén álló felügyelőre (recteur) tartozott a szakmai munka ellenőrzése az elemi oktatástól a felsőfokú szintig. A tankerületek kisebb egységekre, kerületekre (département-okra) tagolódtak, ezek élén iskolafelügyelők álltak.³² A „Császári Egyetemet” így valójában egyetlen hatalmas intézményrendszerként lehet elképzelni, amely az ország egész területén a teljes iskolarendszert ellenőrizte.³³

A felsőoktatást az egyetemi fakultások rangjára emelt líceumok biztosították. A német egyetemektől eltérően azonban nem univerzális államhivatalnokokat képeztek, hanem az új állami hatalom iránt lojális szakképzett tisztviselőket, akik egy-egy terület „szakértőivé” váltak. A szakértelmet az állam által elismert végzettségi bizonyítványok garantálták, amelyek „működési engedélyként” biztosították az egész ország területén az egységes színvonalon zajló munkavégzést.³⁴

Az általános műveltség megszerzése így a középfokú oktatásba szorult vissza. A szakfőiskolákon olyan gyakorlati ismereteket oktattak, amelyek lehetővé tették az egyes szakmák gyakorlását. A humboldti egyetemre jellemző szabad kutatás, egyetemi autonómia a francia belpolitikai viszonyok között elképzelhetetlen volt. Így a tudományok művelése erőteljesen visszaszorult.³⁵ Az ancien régime magasan képzett hivatalnoki rétegét igyekezett pótolni ez a típusú felsőoktatási rendszer, a képzési struktúra csak 1871-et követően a III. köztársaság konszolidációjának időszakában nyerte el végleges formáját. Ennek egyik legfőbb sajátossága, hogy a hivatali pályán elérhető legmagasabb pozíciók betöltését a főiskolai

³¹ NÉMETH 2005b, 15.

³² NÉMETH 2005a, 156.

³³ TÓTH 200, 99–100.

³⁴ NÉMETH 2005a, 157.

³⁵ TÓTH 2001, 101.

felvételi teljesítményektől tették függővé. A felvételi eredmények különböző minősítései biztosították, hogy egy adott szakma különböző fokú képesítéseit szerezhették meg a szakfőiskolák növendékei. A versenyvizsga formálisan érték- és ideológiásemleges volt, kizárta a felvételizők társadalmi helyzetéből fakadó előnyöket.³⁶

3. *Professzionalizáció, a tanári professzió kialakulása*

A francia forradalom nyomán a felvilágosodás eszméivel és a forradalmi törvényekkel Európa nagy része megismerkedhetett. Az 1815-ös bécsi kongresszust követően lassan érvényesültek az egykor francia csapatok által megszállt területeken ezek a gondolatok, így elkezdődött a modern nemzetállamok kialakulásának folyamata.

A 19. századi fejlődésnek három alapvető jellemzőjét emelte ki a történettudomány. Az első az industrializáció, a mindent átfogó iparosodás. A második a kommercializáció, a piaci folyamatok központi szerepének megerősödése és erőteljes befolyása a társadalmi folyamatokra.³⁷ A harmadik, dolgozatom szempontjából legfontosabb jellemző e fejlődési tendenciákra a professzionalizáció. Az angolszász szakirodalomban használatos fogalom szakmaivá, hivatalossá válást jelent, ám kizárólag az értelmiségiek csoportjára szokták alkalmazni. A meghatározás egy folyamatot takar, amelynek során az értelmiségiek saját foglalkozásukat a piac igényeinek megfelelően szervezték meg. A szervezés olyan módon zajlott, hogy a foglalkozás gyakorlásához szükséges végzettség megszerzését ellenőrizték a csoport tagjai, etikai normákat dolgoztak ki, amelyeket elfogadtattak saját tagjaikkal és környezetükkel egyaránt. A professzionalizáció kizárólag a szakmák önszervezésére értendő, amelynek eredményeként kialakultak a szakértelmiségi csoportok. Ez a folyamat a felvilágosodás szellemében végrehajtott államreformokat követően bontakozott ki, bizonyos foglalkozási kategóriákban lassan intézményesültek a professzió keretei, amelynek eredményeként létrejött a szakértői elit csoportja.³⁸

A modern állam intézményeit működtető szakemberekkel szemben egyre jelentősebb elvárások jelentek meg. Így a szakmák a foglalkoztatási igényeknek megfelelően alakultak ki, tehát a piac erőteljesen hatott a professziók kialakulására és fejlődésére. Ez a hatás szükségszerű, hiszen a kereslet határozta meg, hogy a szakértői elit milyen tudástartalommal várta fel tagjait, és hogyan kellett

³⁶ KARÁDY 2005, 185–186.

³⁷ NÉMETH 2002, 146.

³⁸ KÖVÉR 2006, 81.

rekrutációját megszerveznie ahhoz, hogy a foglalkozást gyakorló valamennyi szakértő egzisztenciája biztosított legyen.³⁹ A szakmák kialakulásának kezdetén a piac részéről egyaránt jelentkezhetett kereslet vagy túlkínálat. A professzió tagjai saját létszámukat úgy próbálták korlátozni, hogy a szakma gyakorlásához szükséges végzettség megszerzését nehezítették a kvalifikációs szint emelésével.⁴⁰

A professzionalizáció folyamatára általában jellemző volt, hogy speciális tevékenységi körök gyakorlására szakosodtak egy-egy szakma tagjai, akik az ehhez szükséges tudás megszerzésével és birtoklásával privilegizált helyzetbe kerültek. A szaktudás megszerzése egy szisztematikus képzési rendszerhez volt kötve, amelynek végén a professzió tagjai megszerezhették az állam és a piac által egyaránt elismert képesítést (diplomát). A szakmai presztízst a képzés minősége adta meg. Ez attól függött, hogy a professzió gyakorlásához szükséges képesítést milyen iskolafokon lehetett elérni, illetve hogy a képzés során megszerzett tudástartalmak iránt valóban mutatkozott-e kereslet. Ezeknek a speciális tudástartalmaknak a birtoklása jelentette egyben a professzió létrejöttének legitimálását. A tudástartalmak átadására a szakmát gyakorlók sajátos módszereket és modelleket dolgoztak ki.⁴¹

Érdeemes arra is kitérni, hogy minden szakmában kialakult hierarchia, amelyen belül érvényesült valamilyen fokú mobilitás. A felemelkedési lehetőségek különösen nagy identitásképző erővel bírtak egy adott professzióra, kiváltképp igaz ez a szabadfoglalkozású akadémiai szakmákra. A speciális tudástartalmak átadását követően a professzió gyakorlásába való beavatás során jött létre a szakmai csoporttal való azonosulás. Ennek ismérvei a speciális nyelvhasználat és a professziós habitus kialakulása. A professziós identitás fontos részét képezte az is, hogy a csoport tagjai a külvilág felé egységesen léptek fel.⁴²

A szakma kialakulásának legfontosabb mozzanata, hogy az állam elismerte a szakmai képesítést és a megszerzéséhez vezető kvalifikációs útvonalat. A felvilágosult állam, amely a közjót és a polgárok boldogulásának elősegítését állította működésének középpontjába szimbolikus hozzájárulását adta egy tevékenység gyakorlásához.⁴³ A professziók az állami elismerésen keresztül részben az intézményi stabilitás lassú kialakulása révén, részben egy elismert és jogilag szabályozott képzési rendszer kialakítása következtében nyerték el végleges formájukat.

³⁹ HEIDENREICH 1999, 35–36.

⁴⁰ JEISMANN 1999, 62.

⁴¹ HEIDENREICH 1999, 37–38.

⁴² HEIDENREICH 1999, 42–43.

⁴³ NÉMETH 2009, 282–283.

Az állami beavatkozás mértéke a professziók kialakulásának folyamatába kultúrkörönként eltérő. Az angolszász professziós modellekre általában jellemző, hogy az állam kevésbé szabályozta a szakmák kialakulását és működését, nem befolyásolta a professziók intézményesülését, a helyi közösségek kezdeményezései kizárólagossá váltak, így a szakmák nem nélkülözték az autonómiát, ellentétben a kontinentális professziós modellekkel. A német területeken és Franciaországban az állam iránti lojalitás igénye, a felvilágosult hivatali apparátus és a piac erőteljesen befolyásolták a professzió kialakulását. Ezekben az országokban a szakmai autonómiát szinte teljesen nélkülözték a kialakult professziók.⁴⁴

A nemzeti kultúra kialakításában és a nemzetté válásban fontos szerepet játszott a felvilágosodás eszmerendszere, valamint az ennek nyomán átalakuló oktatás. A szekularizáció nyomán a 18. századig egyházi keretek között működő iskolarendszer működtetését átvette az állam, létrejöttek a nemzeti oktatási rendszerek alapjai. Ebből adódóan szükséges megvizsgálni, hogy az iskolákban kulcsszerepet játszó tanári szakma hogyan alakult ki a német területeken, valamint Franciaországban, hogyan fejlődött párhuzamosan a modern nemzetállammal.⁴⁵ A német és a francia professziós minták közül előbbi gyakorolta a legnagyobb hatást a szoros kulturális kapcsolatokból kifolyólag az osztrák és a magyar tanári szakmára. Ám az utóbbi modell fejlődése is befolyásolta a magyar oktatáspolitikai elitet, így a francia sajátosságok érintőleges tárgyalása sem érdektelen.⁴⁶

3.1. A német és a francia tanári szakma kialakulása

A német tanári szakma létrejöttét eredményező rendelet megalkotása ugyancsak a Stein–Hardenberg-féle porosz államreformhoz köthető. Az 1810-ben kiadott *Prüfung der Schulamnt Candidaten* címet viselő rendelkezés előírta a tanárképzésben részt vevő hallgatók számára egy tanárképesítő vizsga teljesítését. Ez egyaránt vonatkozott egyházi és világi hallgatókra. A tanárképzés kereteit az egyetemen korábban létrehozott úgynevezett Philologen Seminaren, filológiai szemináriumok jelentették.⁴⁷ Ez a rendelet és a humboldti reformok biztosították, hogy kialakult a kutatóegyetemen egy sajátos szakmai tudás, ennek birtoklása köré szerveződött meg az új professzió. A tanárok többé nem teológusok,

⁴⁴ HEIDENREICH 1999, 43.

⁴⁵ NÉMETH 2002, 156.

⁴⁶ NÉMETH 2005a, 104.

⁴⁷ NÉMETH 2005a, 158.

hanem az állam által elismert tudás birtokosai voltak. Az egyetemi keretek között zajló tanárképzés biztosította, hogy az új szakma tudáskanonja a neohumanizmus eszméinek megfelelően alakuljon ki. A porosz, később a német tanári ideál a tudós testesítette meg, a professzió tagjainak tudóstípusnak kellett lenniük. Az egyetemek képzési rendje is inkább azt biztosította, hogy a hallgatók szabadon kutathassanak az egyes tudományágakban, lehetőséget biztosítva ezzel a saját szakterületükön belüli elmélyült kutatások folytatására.⁴⁸

A neohumanizmus győzelme egy új köznevelési cél megteremtését eredményezte: olyan állampolgárokat kellett képeznie az oktatásnak, akik jártasságot mutattak a klasszikus nyelvekben, a matematikában, a történelemben és a földrajzban, illetve természetesen saját nemzeti kultúrájukban. Ez a kihívás hívta életre a „Gesamtlehrer” tanártípust, aki olyan tudástartalmakat birtokolt, amelyre az oktatási rendszernek szüksége volt. A korai német tanárképzés így arra tett kísérletet, hogy sokoldalúan képzett tanárok hagyják el az egyetem falait. A tanári professzió belső differenciáltsága egyelőre nem a szakok felosztása mentén jelentkezett, hanem a tanárképesítő vizsga eredményeiben, ugyanis a legjobban teljesítő tanárok a gimnázium felsőbb osztályaiban való tanításra voltak jogosultak az „Oberlehrer” cím elnyerésével.⁴⁹ A német tanári professzió belső felosztása kettőssé vált: a század második felében megjelent a szakok szerinti felosztás, de egészen az 1860-as évekig megmaradt az alsógimnáziumi és a felsőgimnáziumi tanári felosztás is. Megítélésem szerint utóbbi francia hatásra alakulhatott ki.

A sokoldalúan képzett tanárokkal szemben hamar felmerült az igény, hogy egyes szakterületeken legyenek képzettebbek. Noha a tanári kollégium határozottan kiállt a szakterületek szerinti felosztás koncepciója mellett, az 1831-es vizsgarendelet mégsem teljesítette ez irányú elvárásait. A rendelkezés csupán az egyes vizsgák követelményeit, illetve sikeres teljesítésük esetére a képzettséggel betölthető munkaköröket sorolta fel tételesen.⁵⁰ Az államhatalom küzdelme a Gesamtlehrer koncepciója mellett kudarcra végződött. Részben a piaci igények miatt, részben a tanári szakmai szervezetek kérésének engedve a tanári vizsga 1866-os szabályozása lehetővé tette, hogy a pedagógusi professzió négy részre váljon szét. Így a következő tantárgycsoportokból lehetett tanári képesítést szerezni: filológia-történelem, matematika-természettudományok, hittan és héber nyelv, modern nyelvek.⁵¹ Csupán egyetlen vizsga igazolta valamennyi

⁴⁸ FELKAI 1961, 432.

⁴⁹ JEISMANN 1999, 64.

⁵⁰ JEISMANN 1999, 65.

⁵¹ NÉMETH 2005a, 167.

tudományterületen való jártasságot: az érettségi. Így a neohumanizmus sokoldalú képzést szolgáló koncepciója visszaszorult a gimnáziumokba.

Annak érdekében, hogy a kialakult tanári professzió tagjai a helyi szinten is biztosítani tudják függetlenségüket az egyháztól és annak befolyásától, a szakmai autonómia garantálását az államtól várták. Ezért kialakítottak egy új függőségi viszonyt, hogy egy régebbit fel tudjanak számolni.⁵² Az új alárendelt viszony két lényegi elemét szükséges kiemelni: az állam által meghatározott és elismert képzési rendszert, illetve a professzió tagjai számára az egzisztencia biztosítását. Mindkét elem erősen korlátozta a szakmai autonómiát. Kapcsolatuk az állammal azonban különleges maradt, hiszen állami hivatalnokként teoretikus, filozófiai szolgálatuk révén korlátozott mértékben ugyan, de képesek voltak befolyást gyakorolni a kormányzatra. Különleges pozícióikat erősítette az a tény, hogy más szakmák utánpótlására erős befolyást gyakoroltak a gimnáziumi oktatás kötelező jellege miatt.⁵³

A francia tanárképzés mintaintézménye az 1794-ben, majd 1808-ban újr alapított École Normale Supérieure. Ez az intézmény a Sorbonne-tól függetlenül működött, csupán a 20. század elején, 1903-ban sorolták be a párizsi intézmény szervezeti keretei közé. A lojális állami hivatalnokokat kibocsátó intézmény az 1830-as években vezette be a hallgatók három fázisból álló szelekciós rendszerét: a jeles vagy kitűnő érettségi eredménnyel rendelkezők felvételizhettek az intézménybe, ezt követően részt kellett venniük az előkészítő osztályban (classes préparatoires). A képzés a felvételi versenyvizsgára (concours d'entrée) való felkészítés jegyében zajlott, emellett fontos szerepet kapott, hogy a szakma későbbi gyakorlásának megkönnyítése érdekében gyakorlati ismeretekkel vertezzék fel a hallgatókat. A vizsga eredményeitől függően kerülhettek a végzett hallgatók magasabb akadémiai pályára, vagy nyerhettek állást egy az állam által kijelölt líceumba vagy középiskolába. A felvételi és a képzési rendszer ehhez hasonlóan működött valamennyi nagy szakfőiskolában.⁵⁴ A francia tanári professzió tehát a versenyvizsga eredményeinek függvényében differenciálódott. A növendékek által megszerzett diploma mintegy az állam által garantáltan biztosította a szakma gyakorlásához szükséges tudás meglétét.⁵⁵

⁵² JEISMANN 1999, 66–68.

⁵³ McCLELLAND, Charles, E.: The Prozess of Professionalization: Professionalization and Higher Education in Germany. In: JARAUSCH, Konrad (ed.): *The Transformation of Higher Learning 1860–1930 Higher Education and Social Change: Some Comparative Perspectives*. Stuttgart, 1983, 311–325, idézi JEISMANN 1999, 60–61.

⁵⁴ KARÁDY 2005, 185.

⁵⁵ TÓTH 2001, 101.

A német és a francia tanári professzió csupán egyetlen ponton mutat hasonlóságot: különböző okokból kifolyólag, de mindkettő az állam erős befolyása alá került. Amíg a német területeken a humboldti reformok szellemében átalakított egyetemen zajlott a tudós tanárok képzése, addig Franciaországban külön intézményekben folyt elsősorban a gyakorlati jellegű oktatás.

4. A magyar középiskolai tanári professzió kialakulása, fejlődése 1899-ig

A Habsburg Birodalomra és benne Magyarországra a német területeken lejátszódó oktatásügyi változások fontos hatással voltak az iskolarendszer átalakulására. Ez a jelenség a szoros gazdasági és kulturális kapcsolatokkal magyarázható. A német államokban kibontakozó modernizációs törekvések mintaként szolgáltak a fejlődés szempontjából fáziskéséssel küzdő közép-kelet-európai térségnek. Így a Habsburg uralkodók a német tapasztalatokat fel tudták használni és hozzá tudták igazítani saját tartományaik és országaik viszonyaihoz.⁵⁶

Mária Terézia (1740–1780) felismerve országai elmaradottságát Európa vezető hatalmaitól mind a társadalmi, mind a gazdasági viszonyok tekintetében, uralkodásának második szakaszában⁵⁷ rendeleti kormányzásra tért át. Ezeket a rendelkezéseket a felvilágosodás szellemisége hatotta át, és azok mintaadó jellegéből fakadóan a Poroszországban bevezetett reformokat követte az oktatás területén is. Ezt erősíti meg az a tény is, hogy az uralkodó egy porosz szakember, Gerhard van Swieten alkalmazásával honosította meg országában a porosz területeken ekkor már működő normaiskolai hálózatot. A felsőoktatás átalakítását Karl Anton Martini és Mathias Ignaz Heß tervei alapján a göttingeni egyetemi modell bevezetésével képzelték el. Ez a kísérlet azonban nem valósult meg maradéktalanul.⁵⁸

A jezsuita rend 1773-as feloszlatását követően a magyar tanügyigazgatás első, 1777-ben született dokumentuma, a *Ratio Educationis* szabályozta a gimnáziumi tanárképzés ügyét a tanárképzés megszervezésének szabályozásával. A repetens kollégiumok létrejöttével külön fórum alakult ki a középiskolai tanárok képzésére. A rendelkezés előírta, hogy az egyházi személyek számára is kötelező a repetens képzésben részt venni, illetve a világiaknak előírt vizsgákat kötelező a szerzetesrendek tagjainak is letenni. Az állam szerepét erőteljesen megnövelte a képzés szabályozását illetően a rendelkezés. 1775-ben a repe-

⁵⁶ NÉMETH 2002, 170–172.

⁵⁷ A történettudomány uralkodásának második szakaszának nyitányát az 1754-es kettős vámrrendelet megalkotásához köti hagyományosan.

⁵⁸ NÉMETH 2005a, 104.

tensek számára évi 200 forintos ösztöndíjat alapított a királynő, ebből három egyházi és két világi személy a nagyszombati–budai egyetem⁵⁹ bölcsészkarán folytathatta tanulmányait.⁶⁰

II. József (1780–1790) új egyetemi központokat létrehozó felsőoktatási reformjait követően⁶¹ a napóleoni háborúkban végkimerülés szélére jutott birodalomban 1805-től reformokat kezdeményezett I. Ferenc (1792–1835) osztrák császár, magyar király. Az 1805-ben megalkotott *Reform der philosopischen Studien an den Universitäten und Lyzeen* című rendelet megemelte a filozófiai fakultás képzési idejét kettőről három évre, illetve átalakította a líceumok tananyagát.⁶² Az 1806-os *II. Ratio Educationis* átalakította a repetens képzési rendszert. A tanári professzió fejlődésének szempontjából a rendelkezés a visszarendeződés jeleit mutatta, hiszen az egyházak szerepe újból jelentős lett az oktatásügy területén, tagjaik felmentést nyerhettek a világiak számára kötelezően előírt vizsgák alól.⁶³ A Habsburg Birodalomban az 1848-as forradalmak kirobbanásáig a katolikus egyház szerepe ez egyéb felekezetekhez mérten újfent jelentősen megnövekedett. Ennek oka abban keresendő, hogy osztrák vezető politikai körök a neohumanizmus protestáns eredetű, befolyásos eszméjének a birodalmi oktatásügytől való távoltartására törekedtek.⁶⁴ Ez a törekvés a tanári professzió kialakulását jelentős mértékben hátráltatta, így érthetővé válik, hogy a korszak első felében a tanítói és a középiskolai tanári szakma miért nem vált el egymástól.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc során Eötvös József kísérletet tett arra, hogy a humboldti kutatóegyetemi modellt Magyarországon is létrehozza a pesti egyetem átalakításával. A *magyar egyetemről* címet viselő jogszabály a pesti intézményt közvetlenül a közoktatási miniszter fennhatósága alá helyezte. Megítélésem szerint ez az intézkedés az állam által garantált autonómiaként értékelhető. A jogszabály az oktatás és a tanszabadság elvét is kimondta. Ez azt jelentette, hogy az egyetemi tanárok bármelyik területen szabadon kutathattak, és számolhattak be eredményeikről előadásaik alkalmával. A hallgatók pedig bármelyik tanárnál tetszőlegesen felvehették a tantárgyakat.⁶⁵ Az Eötvös

⁵⁹ A felsőoktatási intézmény ebben az időszakban költözött át Nagyszombatról Budára.

⁶⁰ NÉMETH 2009, 282.

⁶¹ A birodalomban ekkor alakultak ki a nagy egyetemi központok: Bécs, Prága, Pest, Lemberg. Létrejöttek a kétéves filozófiai képzettséget nyújtó líceumok és a jogi akadémiák. Ez utóbbi intézmény a magyar felsőoktatás struktúráját erősen eltorzította. Vö. NÉMETH 2005a, 109.

⁶² NÉMETH 2005b, 28–31.

⁶³ Vö. NÉMETH 2005a, 117–119.

⁶⁴ NÉMETH 2009, 285–286.

⁶⁵ 1848: XIX. tc. Megtalálható az *1000 év törvényei* honlapon.
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5287> (2010. november 6.)

jegyezte felsőoktatási törvény céljai a forradalom katonai veresége miatt nem valósulhattak meg. A kutatóegyetemi modell azonban a forradalmakat követő államreformoknak köszönhetően korlátozott mértékben ugyan, de megvalósult hazánkban is.

Jóllehet a forradalom és szabadságharc utáni megtorló intézkedések alapjaiban rengették meg a magyar államiséget, mégis Haynau és Bach 1849-től 1859-ig tartó önkényuralma, majd Felix Schmerling 1861-től 1865-ig tartó provizórium alatt keletkezett oktatásügyi rendeletek tartalmaztak a felsőoktatás és a tanárképzés számára újszerű és fejlesztő jellegű elemeket. A bécsi vallás- és közoktatásügyi miniszter 1850. február 15-én kelt leiratában rögzítette, hogy a pesti tudományegyetemet közvetlenül saját fennhatósága alá helyezte. Így az intézményt besorolták az osztrák egyetemek közé azok jogai nélkül, ám a leirat következményeként érvényesültek Leo Thun szervezeti és tanulmányi reformjai, amelyeket porosz minta alapján 1850-ben dolgozott ki.⁶⁶ A bölcsészettudományi kar eddigi helyzetéből kiemelkedett, megszűnt az egyetemi tanulmányokat előkészítő szerepe, a többi karral egyenrangú fakultássá vált. A bölcsészképzés idejét két évről háromra emelték. Megszűntek a szabadon és kötelezően választható tárgyak, a hallgatók tetszőleges sorrendben és érdeklődésüknek megfelelően vehették fel a tantárgyakat.⁶⁷

Az egyetemi jelentkezés feltételévé vált a nyolcosztályos gimnázium elvégzése és az érettségi bizonyítvány megszerzése. Az ugyancsak Thun által bevezetett nyolcosztályos gimnázium, amely érettséggel zárult, az elitképzés egyik alapkövének számított.⁶⁸ A bölcsészkar ezt követően kettős feladatot látott el: egyrészt tudósokat képzett, másrészt pedig középiskolai tanárokat. Ugyan az 1852/53-as tanévtől az intézmény tanrendjében megjelentek a pedagógiai előadások mellett a szemináriumok (először történelemből és ókori filozófiából), amelyeket kifejezetten középiskolai tanárjelöltek számára tartottak, a bölcsészkarból mégsem lett a tanárképzés központja, köszönhetően annak, hogy a fakultás állásfoglalása szerint inkább tudósok képzése a feladata, mint középiskolai tanároké.⁶⁹

Az 1856-ban bevezetett tanárképesítő vizsga fontos változásokat hozott. Három tantárgycsoportból lehetett kollokválni: klasszika-filológia, történelem és földrajz, matematika-természettudomány. Ebből kifolyólag a kialakuló középiskolai tanári professzió intézményesülésének már korai szakaszában részpro-

⁶⁶ ANTALL-LADÁNYI 1968, 537.

⁶⁷ NÉMETH 2005a, 187.

⁶⁸ NÉMETH 2007, 16.

⁶⁹ MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla: *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005, 306.

fessziókra bomlott. A vizsga négy részből állt: házi dolgozat, írásbeli és szóbeli vizsga, valamint próbatanítás. A bizonyítványokban szerepelt, hogy a sikeres vizsgát tett tanár milyen nyelvből, mely tantárgyakból és melyik iskolaszinten szerezte meg a tanári képesítést. Ez a vizsgarend egészen 1894-ig maradt életben, a szabályozás a tanári professzió kialakulása felé tett fontos lépésként értékelhető.⁷⁰ A tanárképesítő vizsgát öt városban (Bécs, Prága, Innsbruck, Lemberg, Padova) felállított bizottság előtt lehetett letenni. Az adott politikai körülmények miatt erre nem sokan vállalkoztak.⁷¹ Problematikus volt az is, hogy a Bach-rendszerben a középiskolai tanári helyeket idegen ajkú tanárokkal igyekezett feltölteni a kormányzat.

Az 1860. október 20-án kibocsátott *Októberi diploma* átmeneti nyugalmat hozott a belpolitikában. Az uralkodónak, Ferenc Józsefnek (1848. december 2. – 1916. november 21.) nyugalomra volt szüksége birodalma országaiban ahhoz, hogy itáliai törekvéseit megvalósíthassa.⁷² Ennek nyomán 1860-ban a pesti egyetem visszakapta autonómiáját és a tanítás nyelve újból a magyar lett. A tanárképzés ügyében a provizórium időszaka alatt is történt előrelépés: 1862-ben felállították a hazai tanárvizsgáló bizottságot külön a gimnáziumi és a reáltanodai tanárok számára. A tanári képesítő vizsga hazai elvégzésének biztosítása nyomán a korábban drasztikusan lecsökkent hallgatói létszám újból emelkedni kezdett.⁷³ A két bizottság 1875-ben egyesült középiskolai tanárvizsgáló bizottságként. Őt főbizottságban lehetett tanári képesítést szerezni: klasszika-filológia, történelem-földtan, mennyiségtan-természettan és természetrajz, bölcsészet, valamint nemzeti nyelv és irodalom. Az egyetemtől bizonyos mértékig független intézmény emlékeztetett a francia tanárképzési rendszerre. Jóllehet német minta alapján szervezték meg a tanárképző szemináriumokat, ezeken az órákon azonban elsősorban metodikai ismereteket oktattak.⁷⁴

4.1. A tanári professzió kialakulásának kezdetei a kiegyezést követően

1867. március 30-án a magyar törvényhozás elfogadta az 1867. XII. törvénycíkket, a 69 paragrafusból álló kiegyezési törvényt. 1867. június 8-án Ferenc Józsefet

⁷⁰ NÉMETH 2005a, 182.

⁷¹ NÉMETH 2009, 285–286.

⁷² CSORBA László: Az önkényuralom kora (1849–1867). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005, 279–326. Hivatkozott rész: 313–314.

⁷³ A drasztikus emelkedésről lásd bővebben NÉMETH 2005a, 189.

⁷⁴ FELKAI 1961, 434; NÉMETH 2007, 17–18.

királlyá koronázták, majd az uralkodó négy nappal később, június 12-én szentesítette törvényeket. Ezzel az aktussal létrejött a dualista államberendezkedés, amely egészen 1918-ig állt fent.

Gróf Andrassy Gyula miniszterelnök Eötvös Józsefet kérte fel a kultuszárca irányítására. Eötvös volt az egyetlen személy az 1848-as politikai elitből, aki újból miniszteri tárcát kapott, ráadásul ismét a VKM vezetését látta el. A régi-új miniszter 1867. március 10-én kezdte meg működését. Hatáskörébe az egykori Helytartótanács negyedik szakosztályának alábbi területei tartoztak: katolikus egyházi kormányzat és vagyon, pesti tudományegyetem, jogakadémiák, Polytechnikum, reál-, kereskedelmi és ipartanodák, középfokú és elemi iskolák, protestáns, görögkeleti és a zsidó felekezetek egyházi ügyei.⁷⁵

Eötvös szerint a művelődésről, a nevelésről való gondoskodás az állam kötelessége. Az állam feladata gondoskodni a jólétről, illetve elősegíteni polgárai anyagi és szellemi gazdagodását. Így az államnak nem csupán joga, hanem kötelessége is, hogy megteremtse a lakosság művelődésének feltételeit. A felekezetek vezető szerepének csökkentésével párhuzamosan növelni kívánta az állam vezető szerepét az oktatásban. Ezek az irányelvek alapvető fontosságúak, tulajdonképpen kijelölik a dualizmus kori oktatáspolitikai főbb irányvonalát. Eötvös szándékait követi valamennyi kultuszminiszter, aki utána foglalta el a VKM vezető pozícióját.⁷⁶

A kiegyezést követően jelentkező gazdasági és társadalmi folyamatok (az iparosodás, a piaci viszonyok erőteljesebbé válása, a városiasodás) szükségessé tették a társadalom műveltségi szintjének emelését, valamint megjelentek a modern állam intézményeit működtető szakemberekkel szembeni egyre jelentősebb elvárások. Ezeknek az igényeknek a fellépése elősegítette a pedagógusi foglalkozások (tanító, gimnáziumi tanár) szakmai professziójának kialakulását is. Így válik a dualizmus korában lassan a tanári foglalkozás bizonyítvánnyal hitelesített, állami hivatalnoki állássá, amely csak egyetemi keretek között szerzhető meg. Az Andrassy-kormány kultuszminisztere az állam befolyásának növelését a tanárképzésben a felügyeleti rendszer kiterjesztésével, közvetett módon akarta elérni.⁷⁷

Az 1868. XXXVIII. törvénycikk (Népiskolai törvény) 83. paragrafusa pontosan meghatározza az alsó fokú oktatási intézményekben tanítókkal szemben elvárható követelményeket a tanítóképzőkbe történő felvételkor: „A tanítóképezdébe

⁷⁵ MANN Miklós: *Kultúrpolitikusok a dualizmus korában*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1993, 14–16.

⁷⁶ FELKAI 1971, 211.

⁷⁷ NÉMETH 2005a, 201.

olyan ép testü növendékek vétetnek fel, kik a 15-ik évet már meghaladták, s az anyanyelv, számvetés és földrajz ismeretében s a történelemben legalább annyi jártassággal birnak, a mennyit a gymnasium, reál-, vagy polgári iskola 4 első osztályában tanitanak. A belépni kívánó növendék erről vagy nyilvános iskolai (bélyegmentes) bizonyítványát köteles előmutatni, vagy felvételi vizsgának kell magát alávetnie.⁷⁸ A követelmények megfogalmazása egyértelműen a szakképzett tanítói mesterség kialakulásának irányába mutatnak. A népiskolai törvény nemcsak kimondta a tankötelességet 6–12 éves korig, hanem intézkedett újabb alsó fokú oktatási intézmények, illetve tanítóképezdék felállításáról, valamint az ezeket ellenőrző hatóság pontos jogkörét, illetve javadalmazását is rögzítette. Biztosította a felekezeti intézetektől független pedagógusképzés megszerzésének a lehetőségét.⁷⁹ A tanítói szakma törvényi szintű szabályozása mellett kezdetét vette a középiskolai tanárok önszerveződése is, amely a szakmaivá válásnak egyik igen fontos lépcsőjeként értékelhető.⁸⁰ Ney Ferenc vezetésével megalakult 1867-ben az Országos Középiskolai Tanáregylet, és megjelent időszaki kiadványa, az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. A tanári professzió és a tanítói szakma csak nagyon lassan válik el egymástól a korszakban. A Népiskolai törvény ennek az elváltási folyamatnak egyik fontos mozzanataként értelmezhető.⁸¹

A felsőoktatás szempontjából fontos javaslata volt, hogy négy alsó és két felső gimnáziumi tagozat után hároméves egyetemi előkészítő képzést kívánt bevezetni. Az egyetemre felkészítő képzések líceumokban zajlottak volna. Tehát a nyolcosztályos gimnázium helyett a hat középiskolai osztály elvégzése után jogi, orvosi, természettudományos és teológia-nyelvi háromosztályos szakosított oktatási rendszert akart bevezetni. A képzés, megvalósulása esetén, átmenetet képzett volna a középiskolák és az egyetemek között, így áthidalva a szakadékot a két intézménytípus között. Ott, ahol a nyolcosztályos gimnázium már működött, egy egyéves képzést irányzott elő a leendő hallgatók számára.⁸²

Külföldi minták nyomán két lehetőség nyílt a tanárképzés megszervezésére: az első az egyetemtől függetlenül működő tanárképző intézet felállítása (francia minta), a második: az egyetemen szemináriumi képzés keretén belül biztosítani a középiskolai tanárok nevelését (német minta). Az 1870-ben alapított

⁷⁸ 1868. évi XXXVIII. tc. 83. §. In: *1000 év törvényei*. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360> (2010. november 6.)

⁷⁹ MANN Miklós (szerk.): *Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1987, 14.

⁸⁰ JEISMANN 1999, 70–72.

⁸¹ NÉMETH 2005a, 197.

⁸² ANTALL–LADÁNYI 1968, 537.

Középiskolai Tanárképző szabályzata a két minta ötvözéseként értékelhető.⁸³ A szabályzat megpróbálta összehangolni a tudományos képzést a tanári képzéssel. Az intézetben elsősorban német mintára vezették be a szemináriumi rendszert. Az itt folyó képzés lényege, illetve célja, hogy a tanárjelöltek heti két órában tudományos munkásságot folytassanak, amely útmutatást adott a szaktudományban való kutatásokhoz, valamint az adott szaknak a középiskolai oktatásban való alkalmazásához. Ez a kísérlet nem minden szempontból vált sikeressé, ugyanis csak az első célkitűzés ment végbe, a tudományok középfokú intézményekben való oktatása másodlagos szerepet játszott.⁸⁴

A felsőoktatásban szükség lett volna további reformokra, mivel struktúrája erőteljesen eltorzult: a század folyamán meghatározónak bizonyult a teológus és a jogászképzés.⁸⁵ Ladányi Andor ennek okát elsősorban abban látja, hogy a jogi kar kívánta a legkisebb szellemi és fizikai igénybevételt, és a kor társadalma úgy tartotta, hogy a felemelkedés legbiztosabb módja, ha a fiatalok jogi pályára lépnek. Másodszorban pedig sajátosan értelmezték a tanszabadság elvét. A tanulmányi rend ugyancsak torz képet mutatott, mivel a bölcsész- és a jogászhallgatók egyáltalán nem jártak előadásokra, sőt sokuk nem is tartózkodott az egyetem székhelyén. Ezzel kapcsolatban egy másik problémakör is felmerült: a tudósképzés-szakképzés kérdése. Noha az egyetemek feladata lett volna mind a tudományos képzés, mind a szakképzés, az oktatók jelentős része, főleg a bölcsészkaron, nem tekintette kötelességének a gyakorlati ismeretek átadását és a tanárjelöltek felkészítését a középiskolai tanításra. A professzorok jelentős része rokonszenvezett azzal az elképzeléssel, hogy a szakképzést az egyetemről leválasztva külön intézményben kell folytatni. Az egyetem nem is oldhatta volna meg a középiskolai tanárképzés problémáját, ugyanis rendszeres képzést nem nyújtott, így nem biztosította az oktatáshoz szükséges ismeretek elsajátítását. A tanárképző intézet pedig nem pótolhatta a hiányosságokat, mert tagsága nem volt kötelező a tanárjelölteknek, illetve előadásai sem érték el a kívánt tudományos színvonalat.⁸⁶

A lassan intézményesülő magyar középiskolai tanári professzió kialakulása során külföldi mintákat követett. A pesti egyetem a protestáns eredetű neohumanizmus szellemében átalakított intézménnyé vált, ahol a kinevezett egyetemi

⁸³ NÉMETH 2005a, 210.

⁸⁴ FELKAI 1961, 435.

⁸⁵ Ez a súlyos probléma végig jelen volt a 19. század felsőoktatásában, ugyanis még az 1897/98-as tanévben is a hallgatók 58,8%-a volt jogász, igaz, hogy ez az arány a 20. század elejére, az 1913/14-es tanévre 44,5 %-ra csökkent (ANTALL-LADÁNYI 1968 alapján).

⁸⁶ LADÁNYI Andor: *A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében*. Budapest, Felsőoktatási Pedagógiai Kutató Központ, 1969, 36, illetve ANTALL-LADÁNYI 1968, 541–542.

tanárok szabadon kutathattak. Ugyanakkor a középiskolai tanárképzést az egyetem nem tekintette feladatának. Az 1870-ben felállított Tanárképzőben ugyan szintén német minta alapján szeminárium rendszerben oktatták a hallgatókat, mégis a metodikai és gyakorlati tananyag túlsúlya, valamint az intézmény egyetemről leválasztott jellege miatt kísértetiesen hasonlított a francia tanárképzési struktúrára. Így a középiskolai tanári professzió intézményesülésének befejezését az a kérdés döntötte el, hogy a tanárképzést melyik külföldi minta nyomán szervezte meg az oktatáspolitikai elit.

4.2. Koncepcionális viták, az 1883. évi XXX. tc.

Pauler Tivadar 1871. február 10-én vette át elődje hivatalát, kinevezését Deák Ferenc javasolta a miniszterelnöknek. Első intézkedéseivel rögtön a tanárképzés színvonalának emelését tűzte ki célul, ezért megalapította a budapesti gyakorló főgimnáziumot, az 1872. május 16-án kelt 6351. számú VKM-rendelettel pedig szabályozta a tanárképző ötödik, pedagógiai részlegének a gyakorlógimnázium tulajdonába kerülését. A tanárképző intézet és a gyakorlóiskola viszonyát úgy képzelte el, mint az orvosi kar és a klinika kapcsolatát.⁸⁷

A minőségi képzés fontosságát alátámasztja az Országgyűlésben 1871. december 22-én elhangzott beszéde is: „Nem akarom ezzel azt mondani, hogy nem kell szaporítani a tanerőket: [...] csak azt akartam kiemelni, hogy én mindent nem ettől várok. Én a tanárnak tudománytól, kötelességérzetétől, a didaktikai képességétől és jellemétől várok mindent.”⁸⁸ Az új intézmény vezetésével Kármán Mórt bízták meg, aki pedagógiát oktatott mind az egyetemen, mind a tanárképző intézetben.⁸⁹ 1873-tól önálló tanterv alapján folyt a képzés a tanárképzőben, befolyását megpróbálta kiterjeszteni az egyetemi előadásokra is. Kármán követelte a bölcsészkartól, hogy az előadások, amelyek látogatása a tanárjelöltek számára kötelezővé vált, tematikájukban igazodjanak a tanárképzés szükségleteihez. Ez az igény az egyetem heves tiltakozásába ütközött, ugyanis sértette a tanszabadság elvét.⁹⁰

1872-ben bontakozott ki a dualizmus korának egyik legérdekesebb vitája a tanárképzéssel kapcsolatosan. Kármán Mór ekkor indította meg tudományos offenzíváját Lubrich Ágost ellen, aki a neveléstan professzora címet viselte. Kármán

⁸⁷ FELKAI 1987, 56.

⁸⁸ Pauler Tivadar: *Beszéd az Országgyűlés költségvetési vitájában*. Idézi: MANN 1987, 30–39.

⁸⁹ TÓTH Gábor: *Az Eötvös József Collegium előtörténete*. In: KÓSA László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Budapest, Eötvös József Collegium, 1995, 13–30. Hivatkozott hely: 15.

⁹⁰ NÉMETH 2005a, 211.

a herbartianizmus híveként erőteljesen bírálta Lubrich katolikus orientációját. A mindinkább személyeskedésbe torkolló vitájuk egyetlen aspektusát emelném ki: eltérő koncepció mentén képzelték el a középiskolai tanárképzés ügyének a megoldását. Amíg a tanárképző vezetője természetesnek vélte, hogy az egyetemről leválasztva történjen a középiskolai tanárok nevelése, addig az új professzor elsősorban az egyetem feladatának tekintette a tanárképzést. Kármán 1875-ös középiskolai tanterve a felekezetek által közvetített tudástartalmak fölé helyezte az egységes, nemzeti műveltséget. A dokumentum a vallási tartalmak helyett a világi etikát és az erkölcsi nevelést állítja a középpontba.⁹¹ Megállapítható, hogy a dualizmus korának oktatáspolitikai elitje sem értett egyet a tanárképzés ügyének a végleges rendezésében. A vitázó felek közötti frontvonalak megmerevedését szolgálta az az 1880-as években kibontakozó folyamat, amelynek eredményeképpen kettős intézményrendszer alakult ki a tanárképzésben.

A Lónyay Menyhért⁹² vezette kormány átalakításakor minisztercserére történt a VKM élén, az új kultuszminiszter Trefort Ágoston lett 1872. szeptember 4-i hatállyal.⁹³ Az új miniszternek elutasított felsőoktatási törvényjavaslata ellenére is sikerült alapvető változtatásokat végrehajtania az egyetemek képzési struktúrájában.⁹⁴ Bevezette a bölcsészettudományi karon a szemináriumi rendszert, ezzel párhuzamosan a képzési időt az 1880/81-es tanévtől háromról négy évre emelte. A szemináriumi képzés elindítása annyiban jelentette a képzés minőségének megemelését, hogy a közvetlen tanár-diák érintkezések révén a hallgatóknak több lehetősége nyílt új és magasabb szintű ismeretek elsajátítására.⁹⁵

Trefort 1875-ben javaslatot tett arra, hogy egy, az École Normale Supérieure mintájára működő bentlakásos tanárképző intézetet állítsanak fel. A felvetés valószínűleg Eötvös Lorándtól származott, aki 1874-es franciaországi útja során ismerkedett meg a párizsi intézménnyel, és beszámolt tapasztalatairól a kultuszminiszternek. Az Országos Közoktatásügyi Tanács támogatta a javaslatot, ugyanakkor rámutatott arra, hogy a tanárképzés hatékonyabbá tételéhez át kell alakítani a bölcsészkar előadásait. A javaslat ellen az érintett kar újfent hevesen tiltakozott a tanszabadság elvére hivatkozva.⁹⁶ A tanárképző

⁹¹ NÉMETH 2005a, 208.

⁹² Miniszterelnök 1871. november 14-től 1872. december 4-ig.

⁹³ 1876-tól 1878-ig a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteri pozíciót is betöltötte.

⁹⁴ Emellett az 1872. évi XIX. tc. intézkedik az új tudományegyetem felállításáról Kolozsvárott. In: *1000 év törvényei* <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5554> (2010. november 10.)

⁹⁵ 1872. évi XIX. tc. 682.

⁹⁶ TÓTH 1995, 16.

internátus megalakítására még húsz évet kellett várni, ám a kultuszminiszter tanácsadó testületének javaslata éles hangú vitát váltott ki a bölcsészkar és a minisztérium között.

Az egyetem 1878-ban a tanárképzés megújításának céljából javaslatokkal állt elő: ezek a javaslatok a képzési idő egy évvel való meghosszabbítására és a szemináriumi rendszer bevezetésére irányultak. Mint ahogyan azt a fentiek során láttuk, mindkét kezdeményezés megvalósult az 1880-as évek elején. Az 1887/88-as tanévre a történelmi, a klasszika-filológiai és a modern filológiai szemináriumok kezdték meg működésüket. 1891-ben a földrajzi, majd 1894-re geofizikai és egy évvel később a matematikai szemináriumok is megalakultak. Ezek a képzések azonban nem oldották meg a tanárképzés problémáját, mivel az idők folyamán a kurzusokon inkább a tudósképzés került előtérbe. Ráadásul a koncepcionális vita következtében igen elmérgesedett az egyetem vezetésének a Tanárképző Intézethez fűződő viszonya. A rossz viszonyt mi sem bizonyítja jobban, mint Eötvös Loránd 1878-as javaslata, amely szerint az intézetet be kellene olvasztani az egyetem szervezeti kereteibe, a tanárok képzését pedig úgy átalakítani, hogy az elsősorban tudósképzéssé váljon. A miniszter azonban leszögezte, hogy a fent említett internátus megalakulásáig a tanárképző autonómiáját meghagyja.⁹⁷ Tehát a tanárképzés kettős intézményrendszere továbbra is fennmaradt, ez az állapot 1890-es évek közepéig számottevően nem is változott.

Az 1883. évi XXX. törvénycikket (a középiskolai törvényt) hosszú egyeztetések után sikerült elfogadtatnia a törvényhozással. A törvény biztosította az állami felügyeleti jogot az ország összes középiskolájában. Kétféle középfokú oktatási intézményt rögzített a rendelkezés: a gimnáziumot és a reáliskolát. A jogalkotók pontosan meghatározták a tanári képesítés megszerzésének a feltételeit: minden tanárjelöltnek négy évig kellett saját szakját tanulnia, ezután egy évig nevelési gyakorlaton kellett részt vennie, majd a tanárvizsgáló bizottság előtt sikeres tanárképesítő vizsgát kellett tennie. Ennek hatására a középiskolai tanári képesítés megszerzése az országban egységessé vált.⁹⁸ A jogalkotó azonban továbbra sem számolta fel a kettős intézményrendszert a tanárképzésen belül, csupán a Tanárképző jelentősége csökkent számottevő mértékben, hiszen a tanárképesítő vizsgát az egyetemen kellett a jelölteknek teljesítenie.

1888-ra az országban 179 középiskola működött (151 gimnázium és 28 reáliskola) 42 619 tanulóval és 2913 tanárral. Az 1870-es évektől a nyugdíjazások miatt

⁹⁷ NÉMETH 2005a, 213.

⁹⁸ 1883. évi XXX. tc. 60–70. § In: *1000 év törvényei* <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6108> (2010. november 10.); MANN 1993, 50–51.

súlyos tanárhány állt elő, amely nagy terhet rótt az oktatáspolitikai elitre válásra. Vélhetően a tanárhány kérdésének akuttá válása is szerepet játszhatott a tanárképzés ügyének végleges rendezésében.⁹⁹

4.3. Az új tanárképző internátus felállítása, a kettős képzési rendszer megszűnése

Belpolitikai küzdelmeket követően Wekerle Sándor miniszterelnök¹⁰⁰ 1894 májusában átalakította kabinetét, az újjáalakult kormányban Eötvös Loránd került a kultusztárca élére.¹⁰¹ Eötvös 1894. június 10-től 1895. január 15-ig állt a VKM élén. Az új minisztert foglalkoztatta a tanárképzés problémája: szükségesnek tartotta a képzés korszerűsítését, a tanári fizetések megemelését, hogy javítson a társadalmi megítélésükön, és a tanári pályát újból vonzóvá tegye.¹⁰² A középiskolai tanárok hiánya és a várhatóan nagy nyugdíjazási hullám miatt az új miniszter úgy döntött, hogy feleleveníti nagybátyjával, Trefort Ágostonnal közös tervét, és a párizsi École Normale Supérieure mintájára internátusi intézményt hoz létre középiskolai tanárjelöltek számára.

Az internátust a dualizmus korának első kultuszminisztere után Báró Eötvös József Collegiumnak nevezték el. A hallgatók az Eötvös Collegiumban elgondolása szerint a szemináriumi rendszer keretein belül, szaktanárok vezetése mellett önálló tudományos kutatásokat elősegítő módszerekkel ismerkedhettek meg. Elképzeléseit nem volt ideje megvalósítani, így azokat utóda, Wlassics Gyula realizálta, ugyanis Wekerle Sándor újból lemondott, a Bánffy Dezső vezette kormányban pedig Eötvös nem kívánt részt venni. Wlassics felkérte a leköszönő minisztert, hogy legyen az Eötvös Collegium kurátora, és irányítsa az új intézmény ügyeit Bartoniek Géza igazgató mellett. Az 1896/97-es tanévtől a tanárképző intézet igazgatója is lett egyben, amely funkciót 1919. április 8-án bekövetkezett haláláig látta el.¹⁰³

Wlassics Gyula 1895. január 15-től 1903. november 3-ig töltötte be a kultuszminiszteri pozíciót. Szerepet vállalt a Bánffy-, a Széll-, illetve a Khuen-

⁹⁹ FELKAI 1988, 679.

¹⁰⁰ Wekerle Sándor háromszor volt miniszterelnök. Először 1892. november 17-től 1895. január 14-ig. Másodjára 1906. január 8-tól 1910. január 17-ig. Harmadjára 1917. augusztus 20-tól 1918. október 30-ig.

¹⁰¹ PÖLÖSKEI Ferenc: A dualizmus válságperiódusa (1890–1918). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris, 2005, 490–545. Hivatkozott hely: 495.

¹⁰² FELKAI 1991, 145.

¹⁰³ MANN 1993, 80–82; TÓTH 1995, 19–24.

Héderváry-kabinetben.¹⁰⁴ Miniszterségének kezdetén két csoportba sorolta a középiskolai tanárképzéssel kapcsolatosan felmerült problémákat. Az egyik a tanárképzés belső helyzetére utalt: meggyőződése szerint az egyetem feladata nem csupán a tudósképzés, szerinte a tudós és a tanár munkája szorosan összekapcsolódik, ezért képzésüknek is hasonló módon kell végbemennie. A másik problémát a tanárképzés intézményrendszere jelentette. Biztosítani kívánta, hogy a jelöltek pontosan meghatározott rend szerint részesüljenek a képzésben. 1898-ban két főreáliskolai tanárt küldött Franciaországba és Németországba, hogy tanulmányozzák az ottani képzési rendszereket. 1899-re elkészült a budapesti tanárképző intézet új szervezeti szabályzata, majd 1901-re az egyes tantárgyak részletes tanulmányi rendjét is kidolgozta. Segítéségre volt ebben Eötvös Loránd, akinek elképzeléseit magáévá tette.¹⁰⁵ Eötvös nemcsak az újonnan felállított internátus kurátori tisztségét látta el, hanem az önállóságát elvesztő tanárképző intézet igazgatói pozícióját is betöltötte. Ezzel kialakultak az egyetemen belüli tanárképzés új szervezeti keretei. Megszűnt a tanárképzéshez kötődő korábbi kettős intézményrendszer és a koncepcionális különállás.¹⁰⁶ Jóllehet az Eötvös Collegium autonóm intézményként kezdte meg működését, az internátus mégis elsősorban kiegészítette hallgatóinak egyetemi tanulmányait, ráadásul megtestesítette az oktatáspolitikusok által megalkotott új tanárképzési ideált: tudós tanárok kerültek ki az intézmény falai közül. Így az intézményi autonómia ellenére sem lehet újfent kettős intézményrendszerről beszélni, az internátus sokkal inkább integráns részét képezte az egyetemi középiskolai tanárképzésnek. Tehát megállapítható, hogy egy francia mintára alapított internátus segítette a német jellegű tanárképzési modell kialakulását és intézményesülésének befejezését.

A fenti megállapítást erősíti Wlassics tanárképzésről vallott nézeteinek kifejtése, amely az Országgyűlés 1897. február 21-i ülésén hangzott el: „ki kell mondanom azt a határozott véleményemet, hogy attól az elvtől, hogy a tanárképzés az egyetemen történjék, el nem térek soha. [...] Azt feltétlenül megkívánom és elengedhetetlen feltételének tekintem a tanárképzésnél, hogy mindenképp előtte tudományos szellemű legyen: mert csak az lehet jó tanár, aki a tudomány szellemébe tud behatolni. [...] Ez irányú törekvésem már maga azt bizonyítja, hogy az Eötvös-kollégiummal szerves kapcsolatba kívánom hozni a tanárképző

¹⁰⁴ Széll Kálmán 1899. február 26-tól 1903. június 27-ig volt miniszterelnök. Khuen-Héderváry ugyanezt a pozíciót először 1903. június 27-től ugyanezen év november 3-ig töltötte be. Másodszor 1910. január 17-től 1912. április 22-ig volt miniszterelnök. Wlassics csak az első Khuen-Héderváry-kormányban vállalt szerepet.

¹⁰⁵ MANN 1993, 99–100.

¹⁰⁶ NÉMETH 2005A, 214.

intézetet”.¹⁰⁷ Ez utóbbi kijelentés tehát aláhúzza, hogy az egyedülálló intézet a tanárképzés intézményrendszerének szerves részét képezi.¹⁰⁸ Így a magyarországi középiskolai tanári professzió kiemelkedő intézménye jött létre, amelyet széles körű konszenzus övezett.

5. Záró gondolatok

Dolgozatom során összefoglaltam a német és a francia egyetemi modellek és a tanári szakmák kialakulását, ismertettem a professzionalizáció fogalmát, illetve áttekintettem, hogy ezek a folyamatok hogyan jelentkeztek Magyarországon. Meggyőződésem szerint az Eötvös Collegium megalapítása jelentette a magyar középiskolai tanári professzió kialakulásának záró momentumát.

Hazánkban a középiskolai tanári professzió kialakulása hosszú folyamat eredménye. A szakma intézményesülése a tanárképzés megszervezésének módja körüli vitákhoz kapcsolódóan zárult le. Az 1870-es években létrejött Tanárképző Intézet és az egyetemen oktató tanárok között ugyanis élénk diskurzus zajlott az évtized második felétől. Amíg előbbieket a gyakorlati tananyagra helyezték volna a hangsúlyt, és az egyetemtől független intézményben képzelték el a tanárképzést, addig utóbbiak a humboldti egyetem szellemiségének megfelelően kijelentették, hogy az egyetem képzését nem hajlandóak a középiskolai tanárképzés szempontjainak alárendelni, hiszen a tanár egyben tudós is. Így az 1880-as évekre létrejött egyetemi tanárképző szemináriumok a tudományok szabadságának szellemében átalakultak tudományos kutatóműhellyé.

A vitát végül a tudós tanár koncepciójának megalkotása zárta le. Az oktatáspolitikai és a szakértői elit támogatását élvező koncepció megvalósulása az 1894 és 1899 közötti időszakban zárult le. Először Eötvös Loránd megteremtette a pénzügyi kereteket a Báró Eötvös József Collegium létrehozásához, majd utóda, Wlassics Gyula (1895–1903) támogatta az intézmény létrejöttét. A francia mintára megalapított tanárképző internátus a német tanárképzési struktúra intézményesülésének befejezését tette teljessé. Az intézmény kurátori tisztségét ellátó Eötvös Loránd ugyanis elnyerte a Tanárképző igazgatói pozícióját is, amely az 1899-es tantervi reform következtében betagozott az egyetem szervezeti kebelébe, és elvesztette önállóságát. Így az egyetemi képzést kiegészítő Eötvös Collegium, amely a későbbiekben a tanári elitképzés műhelyévé vált, de facto kiteljesítette a humboldti egyetemi gondolatnak megfelelő tanárképzési intézményrendszert.

¹⁰⁷ Wlassics Gyula: *Felsőoktatás-politikai kérdésekről*. Idézi: MANN 1987, 117–124.

¹⁰⁸ Vö. Tóth 1995, 29.

A magyar középiskolai tanári szakma létrejöttének de jure lezárására történeti okokból csupán 1924-ben került sor. Az 1924: XXVII. tc. utólag elismerte az 1899-ben kialakult állapotokat: „A középiskolai elméleti tanárképzés elsősorban a tudományegyetemek bölcsészeti karának feladata, mely a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alatt tartozik gondoskodni arról, hogy a bölcsészethallgató négy évi egyetemi tanfolyamának tartama alatt szaktudományának minden ágazatával kellő sorrendben megismerkedhessék. A bölcsészeti kar e munkájának kiegészítése céljából a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter a tudományegyetemek mellett egy-egy középiskolai tanárképzőintézetet szervez.”¹⁰⁹ A törvény szövegéből egyértelműen kiderül, hogy a jogalkotó a bölcsészkaroknak alárendelte a tanárképző intézeteket. Ezzel egy sajátos fejlődési folyamat zárult le, amelynek eredményeképpen kialakult a túlnyomóan német, kis részben francia mintákat magában ötvöző, a magyar viszonyokhoz igazított középiskolai tanárképző rendszer.

A jogszabály 9. paragrafusa pedig jól mutatja, hogy az Eötvös Collegium, amely már ekkor igen nagy hírnévnek örvendett, falai közül kibocsátott tudós-tanár növendékei miatt mintaadó jelleggel bírt: „A tanárképzőintézetek székhelyén tanárjelöltek ellátására egy-egy internátus állítandó fel. Addig is, míg ilyenek fel nem állíthatók, egyéb, a közoktatásügyi tárcától fenntartott vagy segélyezett egyetemi internátusok keretében külön kell gondoskodni tanárjelöltek ellátásáról.”¹¹⁰

A magyar középiskolai tanári szakma kialakulásának és az Eötvös Collegium megalapításának körülményei valamint későbbi történetének jeles momentumai a ma számára is tanulságul szolgálhatnak: egyrészt a magyar középiskolai tanári professzió hosszú intézményesülési folyamata az oktatáspolitikai és a szakmai eliten belüli kompromisszum eredményeként zárult le, másrészt a Collegium későbbi történetéből látható, hogy különböző elvek kompromisszumos egyeztetése milyen nagyszerű eredménnyel járhat.

¹⁰⁹ 1924: XXVII. tc. 1.§. In: *1000 év törvényei*. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7610> (2010. november 10.)

¹¹⁰ 1924: XXVII. tc. 9.§ In: *1000 év törvényei*. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7610> (2010. november 10.)

Tartalomjegyzék

<i>Laudationes externorum</i>	9
René Roudaut	11
François Laquièze	14
Monique Canto-Sperber	15
Salvatore Ettore	16
Andrea Ferrara	18
Chiara Faraggiana di Sarzana	21
P. J. Rhodes	23
Herwig Maehler	24
Chris Carey	26
Mike Edwards	28
Shawn Gillen	29
Nikolaus Hamm	32
Elisabeth Kornfeind	34
Leonore Peer	36
Christian Gastgeber	38
Hermann Harrauer	42
Herbert Bannert	45
Jana Grusková	46
Christine Glaßner	47
August Stahl	48
Javier Pérez Bazo	50
Alicia Gómez-Navarro	52
 <i>Laudationes Hungarorum</i>	 57
Réthy Miklós	59
Hoffmann Rózsa	61
Dux László	65
Mezey Barna	67
Szepessy Tibor	70
Hiller István	73
Keszei Ernő	74
Dezső Tamás	76
Kozma László	77

Soós Anna	79
Pintér Károly	82
Kátai Zoltán	84
Körmendy Mariann	85
Karsai György.....	87
Kincses János	90
<i>Rectores</i>	93
Conspectus	95
Gerevich Tibor: Az Eötvös Collegium története – Bartoniek Géza (1854–1930)	96
Kiss Jenő: Gombocz Zoltán életéről és munkásságáról	103
Markó Veronika: Szabó Miklós	113
Nagy János: Keresztury Dezső	126
Pál Zoltán: Lutter Tibor	132
Szijártó István: A világra nyitott ablak	136
Vekerdy József	145
Bertényi Iván: Igazgatói működésem az Eötvös József Collegiumban (1993–1996) . . .	147
Bollók János.....	149
Takács László	154
<i>Historica • Res gestae</i>	161
Gángó Gábor: Eötvös József és barátai egyetemi éveiről, különös tekintettel a politikatudományi képzésre	163
Garai Imre: A magyar középiskolai tanári szakma kialakulása	176
Tóth Magdolna: „A budai parti ígéretföldje”	203
Kovácsik Antal: Az Eötvös Collegium Ménesi úti épületének felavatása a korabeli sajtó tükrében	211
Markó Veronika: Hogyan lett az Eötvös József Collegium könyvtárából az Irodalomtudományi Intézet Eötvös Könyvtára?	220
Szójka Emese: Fülep Lajos néprajzi gyűjteménye	236
Kucsman Árpád: Kémikusok a régi Eötvös Collegiumban	272
Győri Róbert: A múlttal való tudományos leszámolás – Eötvös collegista geográfusok az 1950-es években	288
Czifrusz Márton: Helyek és pozíciók újraírása – Wallner Ernő, Lettrich Edit és a hazai szociálgeográfiai iskola viszonya Mendöl Tibor örökségéhez	312
Tóth Károly: Művészettörténészek az Eötvös Collegiumban (1896–1950).....	328
Ritoók Zsigmond: Klasszika-filológia az Eötvös Collegiumban.....	345
Kucsman Árpád – Liptay György: Eötvös-kollégisták a Fasori Gimnázium tanári karában	348
Kapitány Adrienn: Az 1950-es évek a Kollégium történetében.....	365

Marafkó László: Nagyhatalmak ugratása, avagy groteszk lapok az Eötvös Kollégium félmúltjából	378
Dénes Iván Zoltán: Diákmozgalom Budapesten 1969-ben	383
Bakos István: Emlékeim a kollégista Kilencekről	401
ifj. Arató György: „Szabadság a jelszavunk” Március 15-e az Eötvös Kollégiumban, 1955–1984	410
Szabics Imre: Az Eötvös József Collegium és az École Normale Supérieure	419
Nemes Tibor: Az Eötvös Collegium és az École Normale Supérieure közötti közvetlen kapcsolatok újraélesztése a 80-as években	428
Bubnó Hedvig: Összefoglaló a collegiumi spanyol nyelvoktatásról, 1992–2010	432
<i>Historica • Magistri</i>	435
Korompay H. János: Horváth János és az Eötvös Collegium	437
Móser Zoltán: Ha a szellem napvilága ragyog	456
Farkas Zoltán et alii: Czebe Gyula élete dokumentumokban	463
Szakály Sándor: Szurmay Lajos, tábornok az Eötvös Collegiumból	553
Szávai János: Gyergyai Albert és az Eötvös Collegium	563
Ress Imre: Hugo Kleinmayr és a germanisztikai oktatás megalapozása az Eötvös Collegiumban	570
Kiss Jenő: Zsirai Miklós	579
Keszthelyi Lajos: Bay Zoltán	596
Pál Zoltán: Keresztury Dezső igazgatósága az állambiztonsági megfigyelések tükrében	599
Keszthelyi Lajos: Faragó Péter	612
Farkas Zoltán: Gyóni Mátyás	617
Papp István: Kettős ügynök – Nagy Péter, Szabó Dezső és az állambiztonság	625
Balogh Elemér: Szász Imre versus Brusznay Árpád	638
Bottyán Gergely: Antal László és a mai magyar nyelvtudomány	643
Dörnyei Sándor: Emlékezés Tomasz úrra	648
Ifj. Tomasz Jenő: Tomasz úr és az Eötvös Collegium	653
<i>Memorabilia</i>	683
„Felújítani azt, ami érdemes” – Beszélgetés Elekfi Lászlóval	685
Tóth Gábor: Az idő sodrában	709
Lekli Béla: Az Eötvös Kollégium az 1956 utáni években	836
Gereben Ferenc: Egyetemi évek (1962–1967)	838
Kósa László: Az Eötvös Kollégiumban éltem én is (1963–1967)	861
Bakos István: Az Eötvös Kollégium autonómiatörekvései és Baráti Körének megalakítása	889
Galántai Ambrus: Szubjektív történelem	899

Studia Germanica 923

Balázs Sára: "Freiwillig dient der Geist":

Germanistik in der Veranstaltungsreihe des Lustrum Saeculare Collegii 925

Eve-Marie Kallen: Dezső Keresztury als Kulturvermittler und Pädagoge

und das Eötvös-Collegium 928

August Stahl: „Schlussstück”. Rilkes Sicht und Deutung des Todes 944

Frank Baron: Die Entstehung des Faust-Mythos im 16. Jahrhundert 962

Christine Glaßner: Zur handschriftlichen Überlieferung der Visiones Georgii 967

András F. Balogh: Schlacht der Stereotype in der Vngrischen

Schlacht des Jacob Vogel 975

Ilona Feld-Knapp Cathedra Magistrorum – Lehrerforschung.

Lehrer-Denken und Lehrer-Wissen 982

Géza Horváth: Elmar Tophoven, der Begründer des Europäischen

Übersetzer-Kollegiums 997

Anita Czeglédy: „Schutzmarke: der Steg.”

Interkulturalitätin Márton Kalász' Lyrik 1006

Studia Slavica 1021

Katalin Kroó: Slawistik in der Veranstaltungsreihe

des Lustrum Saeculare Collegii 1023

Urs Heftrich: Lew Tolstoi und Anton Tschechow: Zum Doppeljubiläum 2010 1025

Bettina Kaibach: Raum für Nostalgie: Steppe und Prärie in Anton Čechovs Step'

und Willa Cathers My Ántonia 1032

Wolf Schmid: Eventfulness and Context 1052

Studia Classica 1065

Tamás Mészáros: Klassische Philologie in der Veranstaltungsreihe

des Lustrum Saeculare Collegii 1067

Mike Edwards: The Application of Criticism to Textual Criticism 1069

Herwig Maehler: Pindar und die Tyrannen 1076

P. J. Rhodes: The Erxadieis inscription 1084

Artes 1093

Teleki Pál, a Collegium kurátora (1920–1941) 1095

Epikus és komikus collegiumi enumeráció 1935-ből – Közreadja: Takács László 1100

Farkas Zsuzsa: Fotótörténeti adalékok az Eötvös Collegium archív fotóiról 1119

Sütle Ágnes Katalin: Az Eötvös Collegium épülete 1137

Havas László: Hadrianus mint Pseudo-Alexandros? 1146

Sántháné Gedeon Mária: Kultúraközi kommunikáció: magyarságkép az angol mint lingua franca tükrében	1156
Csuday Csaba: Az irodalom: „negatívan élni”	1161
Szlukevényi Katalin: Kollégisták, költők, korszakok: szépirodalmi hagyományok az Eötvös Collegiumban	1165
<i>Membra et alumni</i>	1179
<i>Pro patria defuncti</i>	1211
Tartalomjegyzék	1215
Appendix – Mellékletek jegyzéke	1221

Kedves Olvasó!

Önre gondoltunk, amikor a könyv előkészítésén munkálkodtunk. Kapcsolatunkat szorosabbra fűzhetjük, ha belép a *TypoKlubba*, ahonnan értesülhet új kiadványainkról, akcióinkról, programjainkról, és amelyet a www.tygotex.hu címen érhet el. Honlapunkon megismerkedhet kínálatunkkal is, egyes könyveinknél pedig új fejezeteket, bibliográfiát, hivatkozásokat találhat, illetve az esetlegesen előforduló hibák jegyzékét is letöltheti.

Kiadványaink egy része e-könyvként (is) kapható:

www.interkonyv.hu

Észrevételeiket a velemeney@tygotex.hu e-mail címen várjuk.

Kiadja az Eötvös Collegium és a Typotex Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: dr. Horváth László – Votisky Zsuzsa

Tördelte: Vidumánszki László

A borítót tervezte: Tóth Norbert

Terjedelem: 85,6 (A/5) ív

Nyomta és kötötte: Séd Nyomda, Szekszárd

Felelős vezető: Katona Szilvia